

ISSN: ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14 , Issue: 4 , November 2022

www.historystudies.net

**OSMANLI TİCARÎ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYATINDA
AKÇE FARKI MESELESİ (1880-1916)**

*The Issue of Agiotage in Ottomon Commercial, Social and Economic Life
(1880-1916)*

Doç. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı

Marmara Üniversitesi

faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 30.08.2022
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 23.10.2022
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1104

Atf – Citation:

Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Osmanlı Ticarî, Sosyal ve Ekonomik Hayatında Akçe Farkı Meselesi (1880-1916)”, *History Studies*, 14/4, Kasım 2022, s. 797-810.

**OSMANLI TİCARÎ, SOSYAL ve EKONOMİK HAYATINDA AKÇE FARKI
MESELESİ (1880-1916)**

The Issue of Agiotage in Ottoman Commercial, Social and Economic Life (1880 – 1916)

Doç. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı

Öz

Bu çalışmada akçe farkı meselesinin ticarî, ekonomik ve sosyal hayattaki etkileri değerlendirilmiştir. 1880 – 1916 yılları arasında Osmanlı piyasasında meciדיye ve lira devletin tayin ettiğinden çok farklı rayiçlerle tedavül etmeye başlamış, bu yüzden akçe farkı büyük bir spekülasyon aracına dönüşmüştü. Makalede mahallî rayiçlerin ve akçe farkının birbirini nasıl beslediği, piyasada ne gibi spekülatif hareketler ortaya çıktığı, bu süreçte küçük üreticinin ne tür mağduriyetler yaşadığı, devletin sorunları çözmekte nasıl aciz kaldığı gibi hususlar örneklerle ele alınmıştır. Çalışma sonucunda para sisteminin zaaflarından kaynaklanan ve esasında mâlî bir sorun olan akçe farkı meselesinin toplumsal ve ekonomik hayatta da derin izler bıraktığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler:

Akçe Farkı, Tütün Ticareti, Rayiç, Amele Yevmiesi, İzmir, Drama

Abstract

In this study, the influences of agiotage issue on commercial, economic and social life were evaluated. Between 1880 and 1916, meciדיye and lira began to be circulated in the Ottoman market with very different market values than those determined by the state, so the agiotage turned into a great speculation tool. In this article, issues such as how the local market values and the agiotage fed each other, what speculative movements occurred in the market, what kind of sufferings the small producer experienced in this process, how the state was incapable of solving these problems are discussed with examples. As a result of this study, it has been determined that the issue of agiotage, which is a financial problem and originates from the weaknesses of the monetary system, has engraved in social and economic life.

Keywords: Agiotage, Tobacco Trade, Market Value, Worker Daily Wage, İzmir, Drama

Giriş

Direktör Âli Bey İstanbul'dan Hindistan'a uzanan yolculuğunu anlattığı seyahat jurnalinde enteresan bir olay aktarır. 1885 yılı Eylül ayında bir güz günü, Dicle Nehri üzerinde keklele yolculuk ederken nehir kıyısına yanaşıp öğle yemeği yerler. Yemek yedikleri yer kuş uçmaz kervan geçmez bir kuytu gibi görünmektedir. Ancak bu esnada kayalıklar arasında bir koyun sürüsü belirir. Daha sonra buranın zannettikleri kadar ücra bir yer olmadığını, altı hanelik bir köy olduğunu, köy ahalisinin kartal yuvası gibi görünen kayalıklar içindeki mağaralarda yaşadığını, koyunların onlara ait olduğunu öğrenirler. Yiyecekleri azaldığı için köylülerden koyun satın almak isterler. Köylüler 120 kuruş bedelle koyun satmayı kabul eder, ancak küçük bir şartları vardır; Âli Bey ve arkadaşları koyunun parasını mecdiye 19 kuruş hesabıyla ödemelidir. Âli Bey bu ücra yerde yaşayan köylülerin parasal muamelelerin inceliklerine bu kadar vâkıf olmalarına çok şaşırır.¹

Âli Bey'in şaşkınlıkla karşıladığı olayın altında, Osmanlı idaresinin beş yıl önce çıkardığı bir kararname yatıyordu. 1880 tarihli Meskûkât Kararnâmesi 20 kuruş değerindeki gümüş mecdiyelerin kıymetini 19 kuruşa indirmiş, böylece gümüş sikkelerin altın lira karşısındaki değerini %5 azaltmıştı. Altın liralara ise hazineye piyasa fiyatından düşük bir bedelle, 100 kuruşa kabulünü karara bağlamıştı.² Ancak işler kararnâmeyi kaleme alanların beklediği gibi olmamış, piyasada resmî kurdan çok farklı rayiçler ortaya çıkmıştı. Rayiçler bölgeden bölgeye, dönemden döneme değişmeye; kişiler ve kurumlar işlerine geldiği gibi rayiç belirlemeye başlamıştı. Lira ve mecdiyenin farklı rayiçlerden alınıp verilmesi, akçe farkı meselesinin ticarî ve ekonomik hayatı cenderesine almasına yol açmıştı.

Direktör Âli Bey'in muhatap olduğu köylülerin mecdiyeyi 19 kuruştan kabul etme şartını öne sürmeleri, mallarını değerinde satma çabasıydı. Aynı zamanda resmî rayiçlerin piyasada bütünüyle yok sayılmadığını da gösteriyordu. Ancak pek çok bölgede durum böyle değildi. Bu çalışmada 1880 – 1916 yılları arasında akçe farkı meselesinin ticarî, sosyal ve ekonomik hayatta sebep olduğu sıkıntılar ve yol açtığı spekülâtif işlemler ele alınacaktır. Bilindiği üzere akçe farkı, değişik sikkelerin birbiriyle mübadelesi veyahut aynı sikkenin farklı rayiçlerden hesaplanması sonucu ortaya çıkar. Değiştirilen paralar arasındaki fark çok sayıda faktörün etkisiyle şekillenir. Değişim taraflara farklı menfaatler sağlar veya zarar etmelerine yol açar.³ Bu makalede akçe farkından kazanç elde etmek isteyenlerin ticarî işlemlerde rayiçleri nasıl istismar ettikleri, bu tür spekülâtif işlemlerin ekonomik hayatı nasıl etkilediği, küçük üreticinin kazancına nasıl el konulduğu, bütün bunlar olurken devletin meseleyi çözmekte nasıl aciz kaldığı gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca piyasada mevcut bozuk para sıkıntısının akçe farkının yol açtığı sorunları nasıl şiddetlendirdiğine de temas edilecektir. Akçe farkı meselesinin piyasadaki ticarî işlemlerde ve toplumsal hayatta yol açtığı sıkıntıların ortaya konulması, Osmanlı Devleti'nin son kırk yılının sosyal ve ekonomik tarihinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu araştırmanın

¹ 1846 yılında İstanbul'da doğan Âli Bey hususî bir eğitim almış, bürokrasinin çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra Elazığ ve Trabzon valiliklerinde bulunmuş, bu arada edebî faaliyetlerden hiç kopmamıştır. 1895 yılında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde direktörlük görevine atanmış, 1899 yılında vefatına kadar bu vazifeyi sürdürmüştür. Çok sayıda tiyatro oyunu kaleme almıştır (Âli Bey, *Günümüz Türkçesiyle Seyahat Jurnalı*, yay. Mevharet Kandemir, İstanbul 2019, s. 42).

² Dünya piyasalarına gümüş arzının 1870'lerden itibaren artması, Osmanlı Devleti gibi çift metalli para sistemine sahip ülkeleri yeni düzenlemeler yapmaya zorladı. Bu yüzden Osmanlı Devleti 1880 yılında bir Meskûkât Kararnâmesi yayınladı. Söz konusu düzenleme Osmanlı para sisteminin total bir altın standardını benimsemesini sağladığı gibi pek çok soruna da yol açtı. Bunlardan biri de akçe farkı meselesiydi. 1870'lerden itibaren yaşanan gelişmeler ve bunların Osmanlı para sistemine etkisi için bkz. Ali Coşkun Tuncer, *The Black Swan of the Golden Periphery: The Ottoman Empire during the Classical Gold Standard Era*, CWPEŞH no. 13, March 2013, pp. 1 – 38.

³ Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, İstanbul 1330, C. I, s. 239 – 281; Niyazi Asım, "Madeni Türk Parası", *Borsa Rehberi*, yay. Aynizâde Hasan Tahsin, 1928, s. 380 – 411; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 222 – 239; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, İstanbul 2019, s. 315 – 351.

kaleme alınmasının temel sebebi budur. Ekonomik faaliyetlere egemen olan sorunların toplumsal hayata yansımaları çok yıpratıcı olabiliyordu. Akçe farkı meselesi bu açıdan iyi bir örnek teşkil etmektedir. Öte yandan akçe farkı meselesi mâlî sistemde de birçok soruna yol açmıştır. Ancak bu makalede devlet maliyesi ve hazineyle ilgili hususlara temas edilmeyecektir.⁴

1. Akçe Farkı ve Mahallî Rayiçlerin Oluşumu

Direktör Âli Bey ve yol arkadaşları koyunun bedeli olan 120 kuruşu, mecdiye 19 kuruş hesabıyla değil de 20 veya 21 kuruş hesabıyla ödeselerdi ne olurdu? Eğer mecdiye 20 kuruştan hesaplınsaydı Âli Bey koyun için 120 kuruş verecekti. 19 kuruştan hesaplandığında ise cebinden 126,315 kuruş çıkması lazımdı.⁵ Eğer para mecdiye 21 kuruştan hesaplınsaydı koyun için 114,285 kuruş ödenmesi gerekecekti.⁶ Dolayısıyla mecdiye ne kadar yüksek fiyattan hesaplınsa köylülerin aleyhine, Âli Bey ve arkadaşlarının lehine; mecdiye ne kadar düşük kurdan hesaplınsa köylülerin lehine, Âli Bey ve arkadaşlarının aleyhine akçe farkı ortaya çıkıyordu. 19 kuruştan hesaplandığında 6,315 kuruşluk akçe farkı köylülerin cebine giriyor, 21 kuruştan hesaplandığında 5,715 kuruşluk akçe farkı Âli Bey ve arkadaşlarının cebinde kalıyordu. Direktör Âli Bey'in yaşadığı olay, aynı sikkenin farklı rayiçlerden hesaplanması sonucu oluşan akçe farkına iyi bir örnektir.

1880 tarihli kararnâmenin hazineye ve mal sandıklarına yapılacak ödemelerde mecdiye için belirlediği 19 kuruş değeri ile lira için tayin ettiği 100 kuruş kıymeti belgelerde mîrî fiyatı olarak adlandırılmaktadır.⁷ Ancak kararnâmenin ilan edilmesinden sonra da İstanbul piyasasında mecdiye 20 kuruşa, lira ise aşağı yukarı 108 kuruşa tedavül etmeye devam etti. Bu değerler ise rayiç fiyatı.⁸ Devlet her ne kadar sikke rayiçlerini kontrol etmek istese de bunu başaramadı.⁹ Kararnâmenin bıraktığı boşluklar ve bunları mümkün olduğunca kötüye kullanan bazı piyasa aktörleri birçok farklı rayicin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu durum da ticarî ve ekonomik hayatta akçe farkı meselesinin yol açtığı sıkıntıları artırdı.

Bölgeler arasında, aynı vilayetin farklı kazalarında, aynı bölgede farklı mevsimlerde, yapılan işlemin türüne göre birçok alternatif rayiç ortaya çıktı. Bu durum ticarî işlemlerde akçe farkından dolayı önemli kazanç ve kayıplara yol açtı.¹⁰ Bunların ortaya çıkmasına yol açan sebepler kolayca ortadan kaldırılamayacağı için devlet piyasada oluşan fiyatları belli ölçüde kabul etmiş, aşırıya kaçılmadığı sürece göz yummak zorunda kalmıştır.¹¹ Ancak meydan tamamen de boş bırakılmadı. Bu konuda İstanbul çarşısı ve pazarları ile taşrada araştırmalar yapıldı.¹² Gerektiğinde müdahalelerde bulunulmaya çalışıldı ama bunlar genellikle etkili olamadı.¹³

Mecdiyenin ve liranın rayicini farklılaştıran unsurlardan ilki, kişi veya kurumların mecdiye veya lirayı alırken farklı, verirken farklı rayiçten işlem yapmak istemesiydi. Başka bir ifadeyle akçe farkının sağlayacağı gelirin cazibesiydi. Böylece önemli miktarda menfaat temin edebilmeleri mümkün oluyordu.¹⁴ 1902 yılına ait bir kayda göre Osmanlı Bankası Midilli Şubesi

⁴ Akçe farkı meselesinin mâlî sistemde ve hazinede yol açtığı sıkıntılar müstakil bir çalışma olarak tarafımızdan kaleme alınmıştır [“Osmanlı Maliyesinde Akçe Farkı Meselesi (1880-1916) Mâhiyetine, Yol Açtığı Sorunlara ve Bulunan Çözümlere Dair Bazı Tespitler”, *Vakantivis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Eylül 2022): 602 - 626].

⁵ (120/19) x 20

⁶ (120/21) x 20

⁷ BOA. DH.MKT, 2519/9.

⁸ 25 Nisan 1899 (14 Zilhicce 1316), BOA. DH.MKT, 2193/44; Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 239 – 281.

⁹ 26 Eylül 1899 (20 Cemâziyelevvel 1317), BOA. DH.MKT, 2251/56.

¹⁰ 7 Mart 1912 (18 Rebülevvel 1330), BOA. DH. İD, 19/21; Tuncer, *The Black Swan of the Golden Periphery*, pp. 8 – 14; Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*, s. 315 – 351.

¹¹ 3 Şubat 1907 (19 Zilhicce 1324), BOA. DH.MKT, 1144/33.

¹² 28 Aralık 1892 (8 Cemâziyelâhir 1310), BOA. ŞD, 1916/38.

¹³ 23 Mayıs 1906 (29 Rebülevvel 1324), BOA. TFR.I.UM, 13/1245.

¹⁴ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*, s. 315 – 351.

ahaliden mecdiye kabul ederken 18,5 kuruştan hesaplamak istemişti.¹⁵ Bu fiyat banka açısından 19 kuruşa göre çok daha kârlıydı. İzmir'de Aydın Demiryolu Kumpanyası mecdiye 18,5 kuruşa, lirayı 100 kuruşa kabul ediyordu. İzmir Kasaba Demiryolu Kumpanyası ise mecdiye 18,75; lirayı ise 100 kuruştan kabul ediyordu.¹⁶ Dersaadet Rıhtım Şirketi mecdiye 18 kuruştan kabul ederken, Dersaadet Su Şirketi 18,5 kuruştan kabul ediyordu.¹⁷

Amele ücretleri belirlenirken de mecdiye rayici üzerinden verilen yevmiye ile oynanabiliyordu. Bir amele çalışmak üzere istihdam eden işveren yevmiye olarak ne istenirse kabul ediyor, ancak mecdiye yüksek fiyattan hesaplayıp zahiren kabul ettiği yüksek yevmiyeyi gerçekte düşürebiliyordu.¹⁸ Edirne ve Maraş'ta amale yevmiyesi verilirken mecdiye 23 kuruştan hesaplanıyordu.¹⁹ İşveren mecdiye 20 kuruştan veya 19 kuruştan hesaplasa daha fazla ödeme yapmış olacaktı. Mecdiyenin 23 kuruştan hesaplanmasıyla oluşan akçe farkı sayesinde verilmesi gereken yevmiyenin bir kısmı işverenin cebinden çıkmamış, amelenin cebine girmemiş oluyordu. Mecdiye fiyatının düşmesi amele, artması işverene yarıyordu.

Lira ve mecdiyenin rayici, ticarî işleme konu olan ürünün arz ve talebine veya kalitesine göre de değişebiliyordu. Tüccar üreticiden piyasada az talep edilen bir malı satın alırken istediği fiyatı kabul ediyor, ama mecdiye veya lirayı yüksek bir rayiçten hesap etmeyi şart koşabiliyordu. Böylece aslında üreticiye verdiği paranın miktarını azaltmış oluyordu. Çok talep edilen bir mal içinse üreticinin eli güçlü oluyor hem istediği fiyatı hem de lira/mecdiye kurunun ne olması gerektiğini dayatabiliyordu. Osmanlı dış ticareti açısından hususî bir önemi olan İzmir'de susam, bakla, haşhaş gibi ürünleri satın alan tüccarlar ödeme yaparken mecdiye 25,5 kuruştan hesaplıyor, altın lirayı ise 110,7 kuruş sayıyorlardı. Yine İzmir'de kahve, şeker ve pirinç ticaretinde mecdiye 25 kuruşa, lira 135 kuruşa sayılıyordu.²⁰ Ticarete konu olan malın kalitesine göre mecdiye ve liraya verilen rayiç farklı olabiliyordu. Mesela iyi kalite tütünleri alırken lirayı 108, mecdiye 20 kuruştan sayan tüccarlar, daha kalitesiz tütünleri alırken lirayı 178, mecdiye 33 kuruşa kadar çıkarabiliyordu.²¹ Tütün satılırken bedelinin mecdiye 20 kuruştan değil 33 kuruştan hesaplanması, arada büyük bir akçe farkı oluşmasına, bunun da tüccarın cebinde kalmasına yol açıyordu.

Bölgesel şartlar da para rayiçlerini etkileyebiliyordu. Bu yüzden bölgeden bölgeye aynı malın ticaretinde sikke rayiçleri farklı olabiliyordu. Karacasu ve Denizli'de tütün için verilen fiyatta mecdiye 22,5 kuruştan²², Bergama'da ise 20 kuruştan hesaplanıyordu.²³ Karacasu ve Denizli'de tütün alan tüccar 100 kuruşluk ödeme için 4,444 mecdiye vermek zorundayken, Bergama'da 5 mecdiye vermek durumundaydı. Aradaki fark akçe farkını oluşturuyordu.

Mecdiye ve liranın piyasada kolay veya zor bulunması da ticarî işlemlerdeki değerlerini kaçınılmaz olarak etkiliyordu. İlkbaharda ağnam resmi ödenirken, güzün aşar taksitleri tediye

¹⁵ 26 Mayıs 1902 (17 Safer 1320), BOA. DH.MKT, 512/11.

¹⁶ Mehmed Rıfat, Salih Zeki, *Nevsal-i Zirâat ve Ticaret*, İstanbul 1330, s. 117 – 118.

¹⁷ 26 Temmuz 1901 (9 Rebiülâhîr 1319), BOA. ŞD, 1215/10.

¹⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 7. C. 3. İctimâ Senesi, 107. İni'kad, 12 Mayıs 1327, s. 176 - 177; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, İstanbul, (varidat kısmı) s. 72 – 79; İbnü'l Hakki Lütfi, "Usul-i Meskûkât-ı Osmaniye", *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimâiye Mecmuası*, İstanbul 1325, İkinci Sene, C. 1, numara: 15 -3, s. 351 – 370; Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s. 315 – 351.

¹⁹ 27 Aralık 1892 (15 Kânunuevvel 1308), BOA. ŞD, 2223/22; 2 Ocak 1893 (13 Cemâziyelâhîr 1310), BOA. ŞD, 2223/23; 28 Aralık 1892 (8 Cemâziyelâhîr 1310), BOA. ŞD, 1916/38.

²⁰ 15 Şubat 1907 (2 Muharrem 1305), BOA. DH.MKT, 1449/32. Mehmed Rıfat, Salih Zeki, *Nevsal-i Zirâat ve Ticaret*, s. 117 – 118.

²¹ 23 Mayıs 1906 (29 Rebiülevvel 1324), BOA. TFR.IUM, 13/1245.

²² 26 Haziran 1897 (14 Haziran 1313), BOA. Y.EE.KP, 7/657; 1 Temmuz 1897 (Selh Muharrem 1315), BOA. Y.EE.KP, 7/652.

²³ 15 Haziran 1897 (3 Haziran 1313), BOA. Y.EE.KP, 7/655.

edilirken piyasada mecdiye talebi artıyordu.²⁴ Yaz başlarken sikkeler vilayetlere akıyor, güz aylarında ise İstanbul'a geri dönüyordu.²⁵ Aslında piyasada oluşan bu fiyatların sikkenin kıymetli maden içeriğiyle doğrudan bir ilişkisi yoktu. Bu kuruşların hepsi hayali olup çürük para denilen hesabî kuruştı. Osmanlı para sistemi piyasadaki fiyatların tespiti esnasında ölçek olarak kabul edilecek bir standart olma özelliğini yitirmiş; mahallî fiyatlar ve piyasa koşulları para sistemini kendi yörüngesine almıştı.²⁶

Bazen asılsız söylentiler de piyasada spekülatif dalgalara yol açabiliyor, bu gibi durumlarda sikke rayiçleri alt üst oluyordu. 1887 yılının son günlerinde İstanbul piyasasında böyle bir yükseliş olmuş, liranın mecdiye karşısındaki değeri 114 kuruşa kadar çıkmıştı. Piyasada çıkan asılsız söylentiler, gümrüklerde mecdiye kabul edilmeyeceği yönündeki iddialar, Osmanlı Bankası'nın bir ara mecdiye kabulünü durdurması buna sebep olmuştu. Herkes mecdiyelerini elden çıkarmak için sarraflara ve fırıncılara koşmuştu. Bunun üzerine Maliye Nazırı başkanlığında Meskûkât-ı Şâhâne Müdürü, maliyeden bazı yetkililer, Osmanlı Bankası, Düvân-ı Umûmiye İdaresi ve Reji'den yetkililer toplanmış, asılsız söylentileri izâle etmek için gazetelere ilanlar verilmiş, durum kontrol altına alınmış ve lira tekrar 108 kuruşa düşmüştü.²⁷

Sultan II. Abdülhamid dönemi Maliye nazırlarından Ziya Paşa vilayetlerde bir araştırma yapıldığını lira ve mecdiye için 88 ayrı rayiç tespit edildiğini ifade eder.²⁸ Aynı ürün için fiyat verilirken çok farklı lira ve mecdiye rayiçleri de ortaya çıkabiliyordu. Mesela Drama bölgesinde tütün için verilen fiyatlarda mecdiye rayiçi 20 – 33 kuruş arasında; lira rayiçi 108 – 178 kuruş arasında dalgalanıyordu.²⁹ Birçok bölgede mecdiye ve lira için birbirinden farklı fiyatlar oluşuyorken imparatorluğun pek çok bölgesinde ise genellikle mecdiye 20 kuruş olursa lira 108 kuruşa; 19 kuruş olursa lira 102,6 kuruşa işlem görüyordu.³⁰

Öte yandan taşrada memurlarca yapılan işlemlerde de mahallî rayiçler kullanılabilir, nihaî olarak mecdiye 19 kuruş rayicine çevrilip kaydediliyordu. İzmir Gureba Hastanesi'nde rûmî 1313 senesinde (1897 – 1898) vârisiz vefat eden 80'i aşkın kişinin muhalledatı satılmış, elde edilen para Beytûmal memuru Necmettin Efendi'ye teslim edilmişti. Defterdeki bilgiye göre satış işlemi sırasında lira 178, mecdiye 33 kuruştan hesaplanmıştı. Terekelerin satışıyla elde edilen para mecdiye 33 kuruş hesabıyla 4.596 kuruşken deftere kaydedilirken 1.952,1 kuruş akçe farkı düşülmüş, kalan para mecdiye 19 kuruş hesabıyla 2.643,3 kuruş olarak deftere işlenmişti.³¹

Akçe farkını kazanç kapısı haline getirmiş kişilerin işini kolaylaştıran en önemli hususlardan biri piyasadaki ufaklık para sıkıntısıydı. Alışverişlerde bozuk para bulunamıyor, bu durum ticarî işlemleri zorlaştırdığı gibi akçe farkından yararlanmak isteyenler için elverişli bir zemin oluşturuyordu.³² Bu yüzden ahali, cemaatlar, kiliseler vs. çeşitli yollarla ufaklık sikke yerine

²⁴ Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 239 – 281.

²⁵ İbnü'l Hakkı Lütfi "Usul-i Meskûkât-ı Kadime", *Ulum-ı İktisadiye ve İctimâiye Mecmuası*, İstanbul 1326, İkinci Sene, C. 1, numara: 14 - 2, s. 178 - 221.

²⁶ Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 239 – 281; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999, s. 143 – 150.

²⁷ 26 Aralık 1887 (10 Rebîülâhir 1305), BOA. Y.A.HUS, 209/33; BOA. MV, 27/23; 29 Aralık 1305 (13 Rebîülâhir 1305), BOA. Y.PRK.ML, 7/61.

²⁸ *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, s. 72 – 79.

²⁹ 8 Mayıs 1907 (25 Rebîülevvel 1324), BOA. TFR.I.SL, 106/10571; 23 Mayıs 1906 (29 Rebîülevvel 1324), BOA. TFR.I.UM, 13/1245.

³⁰ 5 Ekim 1895 (15 Rebîülâhir 1313), BOA. BEO, 689/51624; Mehmed Rifat, Salih Zeki, *Nevsal-i Ziraât ve Ticaret*, s. 117 - 118; Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s. 315 – 351.

³¹ Fatma Erbay, *H. 1311 – 1314 (M. 1893 – 1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu*, dan. M. Başaran, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Aydın 2009, s. 430 – 434.

³² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, s. 175; İbnü'l Hakkı Lütfi, *Usul-i Meskûkât-ı Kadime*, s. 178 – 221; İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, İzmir 1996, s. 127 – 143; Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, s. 143 – 150.

gececek biletler, pullar vs. imal ediyordu. Alışverişlerde genel temayül ufaklık değil, büyük sikke verme yönündeydi. Birine altı kuruş vermesi gereken kimse, bir mecrediye veriyor üstünü istiyordu. Elinde ufaklık olsa bile bunu yapıyordu. Çünkü piyasada az olan ufaklık kıymetliydi.³³ Ufaklık sıkıntısından ve para bozdurma esnasında oluşan akçe farkından en çok yararlanan sarraflardı. Rayiçlerin bölgeler arasında farklı olması kimi sarrafların sikkeleri düşük değerde oldukları yerden toplayıp, yüksek kurdan tedavül ettikleri yerlere götürmesine, burada mübadele edip akçe farkından büyük gelir elde etmesine yol açıyordu.³⁴ Para bozarken “sarrafiye” adıyla bir komisyon alıyorlardı.³⁵ Ancak sarraflar bu işte yalnız değildi. Akçe farkıyla gelir sağlayan çok geniş bir kitle mevcuttu. Sokaklarda gezen ve para bozan seyyar mübadelecilerden lokantalardaki garsonlara, telgrafhanedeki memurlara kadar herkes para bozuyor, para bozarken de kendilerine en çok akçe farkı temin edecek rayici uyguluyordu.³⁶

Ağnam resmi ödeme vaktinde İstanbul’da gümüş para sıkıntısı yaşanırdı. O mevsimlerde gümüş mecrediye vilayetlere akardı. Bu iş kendiliğinden olmaz, sarraflar sayesinde gerçekleşirdi. Mecidiyeleri İstanbul’dan toplayıp taşraya götüren sarraflar, hükümet konakları önünde halka seslenir, ellerindeki mecrediyeleri şakırdatarak ödemeleri gümüşle yaparsa kâr edeceklerini hatırlatırlardı.³⁷ 1880 tarihli düzenlemenin ardından hazineye mecrediye 19 kuruş hesabıyla 100 kuruş ödeyebilmek için 105,25 kuruş vermek gerekiyordu. Bir kişi elindeki altın lirayı piyasada bozdurup devlete ödemelerini gümüş sikke ile yaparsa, akçe farkından 2,5 kuruşa yakın kâr edebiliyordu. Yarım veya çeyrek kuruş kadar para da sarrafa komisyon olarak veriliyordu.³⁸

2. Akçe Farkı Meselesinin Ticarî, Ekonomik ve Sosyal Hayatta Yol Açtığı Sorunlar

Osmanlı piyasasında parasal muamelelerin karışıklığı özellikle yabancıların hemen dikkatini çekiyordu. 1895 yılı sonlarında İzmir’e gelen seyyah E. Kauder, İzmir’de para meselesiyle ilgili enteresan müşahedelerini aktarır. Liranın pek ortada görünmediğini ifade eden Kauder, piyasadaki en önemli sikkenin mecrediye olduğunu söyler. Ayrıca pek çok yabancı paranın da tedavül ettiğini ekler. Piyasadaki bozuk para sıkıntısından, herkesin para bozmak için yarıştığından özellikle bahseder. İzmir’de mecrediye resmî dairelerde 19 kuruşa kabul edilirken, piyasada ve esnaf arasında 33 kuruşa tedavül etmektedir. Osmanlı topraklarına yeni gelen ve piyasada işlerin nasıl yürüdüğünden habersiz olan biri, para bozdururken mutlaka zarar edecektir. Akçe farkı peşindeki uyanıklar yüzünden ceplerindeki paranın bir kısmı para bozdururken uçup gidecektir.³⁹

Yabancıların dikkatini çeken ve zarar etmelerine yol açan düzensizlikler, Osmanlı ahalisinin de çok şikâyetçi olduğu meselelerdi. Rayiçlerin çeşitliliği ve değişkenliği ahaliyi çok sıkıntıya sokuyor, ticarî muameleleri güçleştiriyor ve para kaybetmelerine yol açıyordu.⁴⁰ Devlet idaresi bu konuda çeşitli tedbirler almaya çalışsa da çok etkili olmuyordu.⁴¹ Bu yüzden ahalden

³³ 24 Şubat 1893 (7 Şaban 1310), BOA. DH.MKT, 2055/53; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, s. 177; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye’nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası*, s. 72 – 79.

³⁴ 26 Eylül 1899 (20 Cemâziyelevvel 1317), BOA. DH.MKT, 2251/56; 27 Şubat 1905 (22 Zilhicce 1320), BOA. DH.MKT, 671/21.

³⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, s. 177; Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 239 – 281. 14 Ra 1328, Sabah Gazetesi, nr. 7367, s. 1.

³⁶ Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, s. 127 - 143.

³⁷ Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, s. 152; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442 – 1930)*, C. 4, s. 143 – 145. Bu eserin dördüncü cildinde, 99. sayfayla 212. sayfa arasında Maliye Nazırı Ziya Paşa’nın hatıraları yer almaktadır. Ziya Paşa’nın akçe farkı meselesine dair önemli değerlendirmeleri mevcuttur.

³⁸ 5 Mart 1889 (21 Şubat 1304), BOA. Y.PRK.HH, 21/13. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi* C. 4, s. 143 – 145.

³⁹ Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, s. 127 - 143.

⁴⁰ 16 Mart 1891 (5 Şaban 1318), BOA. DH.MKT, 2432/126.

⁴¹ 28 Aralık 1892 (8 Cemâziyelâhir 1310), BOA. ŞD, 1916/38; 2 Ocak 1893 (13 Cemâziyelâhir 1310), BOA. ŞD, 2223/23.

İstanbul'a sık sık şikâyetler geliyor, özellikle yakın bölgeler arasındaki farklı rayiçler yoğun sızlanmalara sebep oluyordu.⁴² Aynı yerleşim yerinden birbiriyle çelişen talepler de gelebiliyor, kimileri mevcut rayiçlerden şikâyet ederken, kimileri de değiştirilmemesini isteyebiliyordu. Herkes kendi menfaatine göre talepte bulunuyordu.⁴³ Farklı rayiçler en çok muhtekir ve muameleciler olarak anılan kimi sarraf, simsar ve tüccarların işine yarıyordu.⁴⁴ Bolu'nun Gerede kazasının Mengen nahiyesinde açılan pazarda esnaf arasında alışverişler esnasında mecrediye 19 kuruştan hesap ediliyordu. Ahali olması gerekenin mecediyelerini 19 kuruşa vermektense İstanbul piyasasında olduğu gibi 20 kuruşa vermek olduğunu düşünüyor, bu yüzden İstanbul'a şikâyet dilekçeleri yazıyordu.⁴⁵ Bu örnekte olduğu gibi mecediyenin 19 kuruşa hesaplanması aslında devletin koyduğu rayice uygundu. Ancak muhtemelen ahali 20 kuruş yerine 19 kuruşa vermeyi zarar etmek olarak değerlendiriyordu. Bir diğer ihtimal ise esnaf tarafından kendilerine ödeme yapılırken daha yüksek bir rayiçten hesaplanıyor olmasıydı. Bu durum da ahalinin itirazlarına yol açıyordu.

Mahallî rayiç farklılıklarından istifade eden kişiler ise hükümetin rayiçleri birleştirme yönündeki teşebbüslerine sıcak bakmıyordu. Adana'da böyle bir durum yaşanmış rayiçleri İstanbul piyasasına uygun hale getirmek için devlet yetkililerinin yaptığı girişimler başlangıçta pek fazla tepki çekmezken, daha sonra durum değişmişti. Özellikle tüccar ve halkın ileri gelenleri rayiçlerin olduğu gibi kalması için seslerini yükseltmişti. Muhtemelen bunlar arazilerinde çalıştırmak üzere çok fazla ameleye ihtiyaç duyan toprak sahipleriydi. Amelelerin yevmiyeleri lira 123, mecrediye 23 kuruş hesabıyla veriliyordu. Bu durum toprak sahiplerinin çok işine geliyordu. Böylece yevmiyeleri kırpabiliyorlardı. Adana Vali Vekili halkı ikna etmenin çok zor olduğunu, bu yüzden mal sandıklarında yapılan işlemler ayrı tutulmak kaydıyla Adana bölgesinde mahallî rayiçlere dokunulmamasını talep ediyordu.⁴⁶

Piyasada ortaya çıkan spekülâtif hareketler ticarî işlemlerde durgunluğa da yol açıyordu. Sivas'ta mecrediye 19 kuruş, lira 106 kuruşa tedavül ediyordu. Ufaklığı ve mecediyeyi toplayıp daha yüksek kurdan tedavül ettiği yerlere götüren muhtekirler piyasada para darlığı yaşanmasına yol açıyordu. Vali Reşid Akif Bey yapılan suistimallerin ve ufaklık sıkıntısının piyasada durgunluğa yol açtığını, alışverişlere sekte vurduğunu bildiriyordu. Vilayet idare meclisi toplanıp meseleyi ele almış; mecediyenin 20 kuruşa, liranın 108 kuruşa tedavülü yönünde karar alınmıştı.

Sivas'ta yaşanan hadisede görüldüğü üzere mecrediye ve lira rayicinin tespiti, denetlenmesi ve şikâyetlerin giderilmesinde mahallî idarecilerin ve kurumların da devreye girmesi, merkezî idareyle birlikte çalışması gerekebiliyordu.⁴⁷ Bu konuda enteresan bir örnek de Selanik yakınlarındaki Aynaroz bölgesindedir. Buradaki manastırlara mahsus pazarda alışverişlerde lira ve mecediyenin rayicinin ne olacağını lonca heyeti belirliyor, Osmanlı idaresinin de onayını alıyordu. Bazen çeşitli anlaşmazlıklar çıkabiliyor, bu durumda mesele İstanbul'a intikal ediyordu.⁴⁸

Rayiçlerin istismar edilmesi temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının da yükselmesine yol açabiliyordu. Bu durum halkın merkezî idareye yönelttiği şikâyetleri daha da artırıyor, özellikle fakir halk kesimlerini iyice sıkıntıya sokuyordu.⁴⁹ Mecediye ve ufaklığın daha değerli olduğu

⁴² 12 Mayıs 1892 (14 Şevval 1309), BOA. BEO, 3/174.

⁴³ 15 Aralık 1886 (18 Ra 1304), BOA. ŞD, 314/21.

⁴⁴ 8 Ocak 1903 (15 Zilhicce 1320), BOA. BEO, 2018/151307.

⁴⁵ 22 Ekim 1892 (Selh Rebiülevvel 1310), BOA. DH.MKT, 2023/34; Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Kolay Para Kazanmanın Yolu: İhtikâr/Vurgunculuk", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Ağustos 2019, C. 5, Sayı 2, s. 360 – 374.

⁴⁶ 29 Mart 1882 (17 Mart 1298), BOA. A.MKT.UM, 1693/20.

⁴⁷ 11 Mart 1911 (26 Şubat 1326), BOA. DH.MKT, 938/73.

⁴⁸ 3 Şubat 1907 (19 Zilhicce 1324), BOA. DH.MKT, 1144/33.

⁴⁹ 9 Şubat 1909 (18 Muharrem 1327), BOA. DH.MKT, 2735/76.

yerlere kaçması; diğer bölgelerde ufaklık sıkıntısını, alışverişlerdeki problemleri ve fiyatlardaki istikrarsızlığı şiddetlendiriyordu.⁵⁰ Mecidiyenin 23 kuruşa tedavül ettiği Üsküp'ün kazalarında rayiç daha yüksekti. Bu yüzden ufaklık sikkeler kazalara kaçıyor, Üsküp'te alışverişler aksıyordu.⁵¹ 1889 yılında İstanbul'daki fırıncıların hükümete yaptıkları müracaatta ileri sürdükleri iddialar gıda maddeleriyle sikke rayiçleri arasındaki ilişkiye örnektir. Fırıncı esnafı buğday ve unu tüccardan altın lirayla - lira 100 kuruş hesabıyla – aldıklarını, ancak ürettikleri ekmeği satarken halkın ödemeleri gümüş mecdiye çeyrekleriyle yaptığını, ortaya çıkan akçe farkı yüzünden zarara girdiklerini iddia ediyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi ellerindeki gümüş sikkeleri altına çevirirken de sarraflara ağır bir komisyon ödüyorlardı.⁵²

Özellikle ziraî mahsullerin satışı sırasında rayiç meselesi çok baş ağrıyordu. Üreticinin emeğinin sömürülmesine yol açan olaylar ve uygulamalar eksik olmuyordu.⁵³ Yukarıda da belirtildiği üzere Drama bölgesinde tütün tüccarı üreticiye tütün bedelini öderken mecdiye verilen rayiç 33 kuruşa, liraya verilen rayiç 178 kuruşa kadar çıkabiliyordu. Hesap kitap işlerine pek âşinâ olmayan halk, simsarlar ve tüccarların elinde istismar ediliyordu. Çiftçiler itiraz ederse tüccarlar hep birlikte alımı durduruyor, köylülerin parasızlıktan kıvranmasına yol açıp dirençlerini kırmaya çalışıyorlardı. Drama'dan İstanbul'a gönderilen bir tahrirata bakılırsa yüksek lira/mecdiye kuruyula verilen ve zahiren dolgun görülen tütün bedellerinin çoğu "hava" idi. Bölgede birbirine yakın sekiz kazada farklı oranlarda rayiçler hâkimdi. Tüccar çiftçiye hangi yüksek kurdan para verirse versin, yetkililere lirayı 100 veya 108 kuruştan; mecdiye 19 veya 20 kuruş rayicinden vermiş gibi gösteriyordu. Rayiçlerin köylüye verilen fiyatı kuşa çevirmesi, devletin öşür gelirini de azaltmaktaydı. Sorun sağlıklı bir şekilde çözülmüşse çiftçinin geliri arttığı gibi, hazinenin geliri de artacaktı.⁵⁴

Rayiçler yüzünden köylülerin çektiği sıkıntılar bununla sınırlı değildi. Tüccar mahsul için köylüye ödeme yaparken mecdiye ve liranın rayicini yüksek tutuyor; köylü mültezimlere vergi öderken ise aynı sikkelerin rayici mîrî rayice uygun hesaplanabiliyordu. Bu durum köylünün sikkeleri yüksek kurdan alıp, düşük kurdan vermesi anlamına geliyordu.⁵⁵ Musul'da böyle bir sıkıntı yaşanmış daha önce mahallî rayiçle alınan zebhiye resminin 1311 (1895 – 1896) mâlî yılbaşından itibaren mîrî rayice uygun şekilde alınması kararı verilmişti. Söz konusu resim mültezime de bu şartla ihale edilmişti. Ancak bu haberin duyulması üzerine kasaplar kesim yapmayı bırakmış, et fiyatları yükselmiş, halk zebhiye resminin mahallî rayice göre alınması yönünde arzuhaller yazmaya başlamıştı. Ahalinin şiddetli muhalefetiyle mahallî rayice dönülmesi yönünde karar alınmış, bu sefer de mültezim duruma itiraz etmişti.⁵⁶

XIX. yüzyılda Anadolu'da küçük üreticinin yaşadığı sıkıntılar iyi bilinmektedir. Murabahacı, sarraf, mültezim ve tüccarlar el birliğiyle köylünün emeğini sömürmekte, ziraî üretimi baltalayacak ölçüde köylüyü ezmekteydi. Anadolu ve Rumeli'nin her köşesinde yüksek faiz karşılığı kredi verip tefecilik yapanlar, selem uygulamasıyla köylüyü istismar edenler hâkimdi. Selem muamelesinde, köylü parayı daha önce alıyor, hasat mevsimi geldiğinde ürünü piyasa

⁵⁰ 31 Mart 1909 (9 Rebülevvel 1327), BOA. DH.MKT, 2781/102.

⁵¹ 20 Haziran 1899 (10 Safer 1317), BOA. DH.MKT, 2212/117.

⁵² 14 Mart 1889 (12 Receb 1306), BOA. DH.MKT, 1605/25.

⁵³ 7 Ocak 1899 (24 Şâban 1316), BOA. DH.MKT, 2157/12.

⁵⁴ 19 Mayıs 1906 (25 Rebülevvel 1324), BOA. TFR.I.SL, 106/10571; 23 Mayıs 1906 (29 Rebülevvel 1324), BOA. TFR.I.U.M, 13/1245.

⁵⁵ 23 Ekim 1895 (13 Teşrinievvel 1311), BOA. ŞD, 1920/21.

⁵⁶ 6 Temmuz 1895 (18 Muharrem 1313), BOA. ŞD, 2167/18.

fiyatının çok altında bir bedelle tüccara teslim ediyordu.⁵⁷ Tefecilik ve selem gibi uygulamalara ilaveten sikke rayiçleri vasıtasıyla yapılan suistimallerde köylünün belini büken hususlardandı.

Uşak kazasındaki halı üreticileri de mecediyenin rayicinin hesaplanma biçiminden şikâyetçiydi. İstanbul’la Uşak arasında yapılan yazışmalarda, mecediye rayicinin piyasa koşullarına uygun bir şekilde hesaplanmasının yerli üretimin korunması açısından büyük önem taşıdığından, halkın tüccar tarafından ezilmesinin önüne geçilmesi gerektiğinden bahsediliyordu. Ancak sorunu çözecek esaslı adımlar atılmıyordu.⁵⁸

Halkın yaşadığı sıkıntıları çözmek konusunda yetersiz kalan devlet otoritesi, rayiçler konusunda yabancılarla karşı karşıya geldiğinde yine aciz kalıyordu. Bu yüzden akçe farkı meselesinin en şiddetli çekişmelere yol açtığı alanlardan biri, ekserisi yabancı sermayeli olan şirketlerin ödemeleriydi.⁵⁹ Bunlardan biri de Sakız Liman ve Rıhtım Şirketi’ydi. Şirket mecediye 18,5 kuruşa kabul ediyordu. Halk bu durumdan şikâyet ediyor, şikâyetlerini Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetindeki mahallî idarecilere ve İstanbul’a iletliyordu. Neticede şirket yetkilileri Bâbîâlî arasında uzun süren müzakere ve görüşmeler yapıldı. Şirket yetkilileri şartnamelerinde tasrih edildiği üzere bir Osmanlı kuruluşunun liranın yüzde biri olduğunu, kuruluşun liranın yüzde biri olabilmesi için mecediye 18,5 kuruştan kabul etmeleri gerektiğini ileri sürüyorlardı. Osmanlı idaresi ise piyasada tedavül eden sikkelerin rayicini tespit ve tayin hakkının hükümete ait olduğunu, şirketin de buna uymasının zorunlu olduğunu savunuyordu. Neticede mesele Şûrâ-yı Devlet’te, Ticaret ve Nafia Nezareti’nde defalarca ele alındı, ama ilerleme sağlanamadı. Şirket yetkilileri hükümetin piyasadaki diğer sikkeler için rayiç belirleyebileceğini, lira ve kuruluşun rayicinin ne olması gerektiğinin zaten şartnamede açıklandığını savunuyorlardı. Şirketin bir diğer iddiası da Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer pek çok şirketin mecediye 18; 18,5 kuruş gibi seviyelerden kabul ettiği, kendilerine 19 kuruşun dayatılmasının hakkaniyetli olmayacağı yönündeydi.⁶⁰

Sakız Liman ve Rıhtım Şirketi’nin itirazı üzerine diğer kumpanyalarda durumun ne olduğuna bakılmış ve şirketin iddia ettiği gibi birbirinden farklı birçok uygulama olduğu görülmüştür. Hatta bazı şirketler hazine gibi mecediye 19 kuruşa kabul ederken, diğer şirketlerin uygulamalarını görüp tavır değiştirmişlerdi. Mesela Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi mecediye 19 kuruşa kabul ederken, bir süre sonra 18,75 kuruşa kabul etmeye başlamıştı.⁶¹ Yapılan incelemede Anadolu Demiryolu Şirketi’nin mecediye 18,52 kuruştan; Beyrut - Şam - Havran Şirketi’nin 18,5 kuruştan; Yafa – Kudüs Demiryolu Şirketi’nin 20 kuruştan; Mudanya Demiryolu Şirketi’nin 19 kuruştan; Dersaadet Rıhtım Şirketi’nin 18 kuruştan; Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi’nin 18,5 kuruştan kabul ettiği görülmüştür. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi konuyu ele almış Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren anonim şirketlerin mecediye ve lirayı hükümetin tayin ettiği rayiçten kabul etmesi gerektiği yönünde karar vermiş, Meclis-i Vükelâ da bunu tasdik etmiştir. Ancak uygulama bu şekilde olmamış, pek çoğu yabancı sermayeli olan şirketler hükümetin kararına karşı ayak diremiştir.⁶²

Resmî işlemlerde ve piyasada farklı rayiçlerin hâkim olmasının bir sonucu olarak şahıslara ait çeşitli hukukî işlemlerde, kişiler arasındaki borç muamelelerinde, vakıf tesis edilirken kaleme alınan vakıf belgelerinde mecediyenin rayicinin kaçtan hesaplandığının tasrih edilmesi

⁵⁷ Tefik Güran, “Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler, 1839 – 1876” *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014, s. 47- 67; Kurtuluş Demirkol, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848 – 1864)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, Sayı: 1, Mart 2018, s. 625 – 648.

⁵⁸ BOA. DH.MKT, 2050/106.

⁵⁹ İlhami Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su, Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873 – 1933)*, İstanbul 2010, s. 100.

⁶⁰ 1 Ağustos 1899 (23 Rebülevvel 1317), BOA. ŞD, 2691/12; 10 Mart 1898 (16 Şevval 1315), BOA. ŞD, 1211/11.

⁶¹ 27 Mayıs 1895 (2 Zilhicce 1312), BOA. BEO, 631/47261.

⁶² 26 Temmuz 1901 (9 Rebüülâhir 1319), BOA. ŞD, 1215/10.

gerekebiliyordu. Böylece muhtemel karışıklıklar engellenmiş oluyordu.⁶³ Mesela Şayeste Kadın Efendi'nin başağalarından Mehmed Cavid Ağa 10.500 kuruşu vakfetmişti. Söz konusu para mecediye 20 kuruş hesabıyla idi. Vakfiyesinde bu husus belirtilmişti.⁶⁴ 20 Nisan 1884 tarihli başka bir kayda göre ise vefat eden Hatice Mevhibe isimli bir kadının geride iki oğlu kalmıştı. Bunlara annelerinin bıraktığı malların sağladığı gelirden nafaka bağlanacaktı. Her birine kişi başına 14 kuruş nafaka bağlanması kararlaştırılmış; nafakanın mecediye 19 kuruş hesabıyla olması kaydı da düşünülmüştü.⁶⁵

Lira ve mecediyenin rayiç değerindeki farklılıklar memurları da hata yapmaya sevk edebiliyordu. Beyrut'ta bir postaneye 1901 yılında 30 liralık bir posta gelmiş, postanedeki memurlardan biri altın liraları alıp, yerine 30 liralık gümüş mecediye koymuştu. Hırsızlık yapan memur lira ile mecediye arasındaki akçe farkından yararlanmak istiyordu. Ancak durum kısa sürede anlaşılmış, yakayı ele vermişti.⁶⁶

Akçe farkı yüzünden tüccarlar yapacakları posta işlemlerinde daha çok ecnebi postalarını tercih etmeye başlamıştı. Mektuplara yapıştırılan pullar ecnebi postanelerinde mecediye 20 kuruş hesabıyla satılırken, Osmanlı postanelerinde mecediye 19 kuruş hesabıyla satılıyordu. Dolayısıyla tüccar için yabancı postanelerden pul alıp kullanmak %5 civarında daha avantajlıydı. Bu yüzden ecnebi postanelerini tercih ediyorlardı.⁶⁷

Devlet idarecilerinin akçe farkı meselesinin sosyal ve ekonomik hayatta yol açtığı sorunlara duyarsız kaldığı söylenemez. Ancak meseleyi kökten çözebilecek esaslı tedbirler uzun süre alınmamıştır. Devlet maliyesinin sorunları, iktisadî altyapının zayıflığı başta olmak üzere pek çok faktör devlet otoritesinin gücünü ve etkinliğini sınırlandırıyordu. Neticede 1916 yılında Tevhid-i Meskûkât Kanunu yürürlüğe girene kadar önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Yayınlanan kanunla piyasada sikkelerin farklı rayiçlerle tedavülü yasaklanmış ve akçe farkından gelir temin etmek isteyenlerin suistimallerine son verilmeye çalışılmıştır.⁶⁸

Sonuç

Osmanlı piyasasında her dönemde birtakım spekülâtif hareketler ortaya çıkmıştır. Ticarî ve ekonomik hayata zarar veren bu tür hareketler, devlet otoritesini zaafa uğrattığı gibi geniş toplumsal kesimlerin sıkıntıya girmesine, bazı zümrelerin ise haksız kazanç sağlamasına yol açmıştır. 1880 – 1916 yılları arasında Osmanlı ticarî ve ekonomik hayatında büyük bir soruna dönüşen akçe farkı meselesi, aynı zamanda önemli bir spekülasyon vasıtası haline gelmişti. 1880 tarihinde yayınlanan Meskûkât Kararnamesi mecediye ve lira için resmî bir kur belirlemişti. Ancak piyasada bu rayiçler kabul görmedi. Sistemin iki önemli sikkesi olan gümüş mecediye ve altın lira için piyasada onlarca farklı rayiç ortaya çıkmıştı. Bu yüzden pek çok kişi farklı rayiçleri kullanarak akçe farkı elde etme peşine düştü. Bu durum piyasadaki bozuk para sıkıntısıyla birleşince sarraf, simsar, muamelecî, tüccar gibi gruplara gün doğdu. Para bozup akçe farkı elde etmeyi meşgale haline getirdiler. Rayiçler arasındaki farkı kullanmak, sikkeler için oluşan

⁶³ Hülya Arat, *199 Numaralı (H. 1322 – 1324 / M. 1904 – 1906) Mahmûd Paşa Mahkemesi Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, dan. S. Erdem, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2018, s. 275; Esra Türkay, *Vakfiyelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Son Asrında Eskişehir Vakıfları (1818 – 1920)*, dan. A. İ. Karataş, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019, s. 23.

⁶⁴ 29 Haziran 1883 (23 Şaban 1300), Evkaf-ı Hümâyün Mahkemesi 673 Numaralı Sicil, C. 100, sayfa: 82, hüküm no: 44 (<http://www.kadiscileri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=11962>) Erişim tarihi: 22.09.2022.

⁶⁵ 20 Nisan 1884 (23 Cemâziyelâhir 1301) Evkaf-ı Hümâyün Mahkemesi 673 Numaralı Sicil, C. 100, sayfa 252, hüküm no: 195 (<http://www.kadiscileri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=12113>) Erişim tarihi: 22.09.2022.

⁶⁶ 18 Eylül 1908 (21 Şaban 1326), BOA. BEO, 3399/254879.

⁶⁷ 8 Mart 1900 (6 Zilkade 1317), BOA. BEO, 1453/108931.

⁶⁸ İ.DUİT, 92/17; "Tevhid-i Meskûkât Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul 1928, C. 8, s. 892–894.

bölgesel talepleri değerlendirmek isteyen sarraflar, bazı bölgelerden topladıkları sikkeleri daha kazançlı bir şekilde elden çıkarabilecekleri yerlere sevk etti, böylece kimi bölgelerde para darlıkları yaşanmaya başladı. Bu durum da alış verişlerin sekteye uğramasına, ticaretin aksamasına yol açtı.

Çok fazla istismara sebep olan ve akçe farkından gelir elde etmeyi sağlayan bir diğer enstrüman ise mecediye ile liranın farklı rayiçlerden hesaplanması ve ticarî işlemler için yapılacak ödemelerin miktarıyla oynanmasıydı. Rayiçleri istismar eden tüccarlar çiftçinin mahsulünü olması gereken değer altında satın alabili, işverenler amele yevmiyelerini istedikleri gibi düşürebildi. Meselenin sosyal ve ekonomik yapıyı daha derinden tehdit eden boyutları da ortaya çıktı, ziraî üretim sekteye uğramaya, üretici kesim büyük kayıplar yaşamaya başladı. Özellikle köylünün yaşadığı mağduriyetler meseleyi daha yakıcı hale getirdi.

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketler de akçe farkından istifade etmek istemişler, lira ile mecediye alırken halka istedikleri rayici dayatmaya çalışmışlardır. Bu durum halkın şikâyetlerine ve devletin müdahalesine yol açsa da sonuç çok fazla değişmemiştir. Birçok şirket hükümetin baskısına rağmen bu tavırlarından geri adım atmamıştır.

Aslında piyasada oluşan onlarca çeşit rayicin mecediye ve liranın kıymetli maden içeriğiyle doğrudan bir ilişkisi yoktu. Bunların hepsi çürük para denilen hesabî paraydı. Bu süreçte Osmanlı para sistemi standart bir değer ölçüğü olma kabiliyetini yitirmişti. Osmanlı Devleti'nin son kırk yılına damga vuran akçe farkı meselesi, geniş toplumsal kesimlerin zarar görmesine yol açtığı gibi, Osmanlı taşrasında hâkim olan tefecilik gibi ahaliyi iktisadî açıdan perişan eden bir suistimal vasıtasına da dönüşmüştü. Dolayısıyla devlet maliyesinin ve para sisteminin problemlerinden doğan ve esasında mâlî bir sorun olan akçe farkı meselesinin olumsuz tesirleri toplumsal ve ekonomik hayatta da derinden hissedilmişti.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 1693/20.

Bâbîâlî Evrak Odası Evrakı (BEO), 3/174; 631/47261; 689/51624; 1453/1089312; 018/151307; 3399/254879.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (DH.MKT), 512/11; 671/21; 938/73; 1144/33. 1449/32; 1605/25; 2023/34; 2050/106; 2055/53; 2157/12; 2193/44; 2212/117; 2251/56; 2432/126; 2519/9; 2735/76; 2781/102.

Dâhiliye Nezareti İdare (DH.İD), 19/21.

İrade - Dosya Usulü (İ.DUİT), 92/17.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 27/23.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 314/21; 1211/11; 1215/10; 1916/38; 1920/21; 2167/18; 2223/22; 2223/23; 2691/12.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Selanik Evrakı, (TFR.I.SL), 106/10571.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı, Umum Evrakı, (TFR.I.UM), 13/1245.

Yıldız Kamil Paşa Evrakı, (Y.EE.KP), 7/652; 7/655; 7/657.

Yıldız Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 209/33.

Yıldız Perakende Maliye Nezareti Evrakı (Y.PRK.ML), 7/61.

Yıldız Perakende Hazine-i Hassa Evrakı (Y.PRK.HH), 21/13.

Yayınlanmış Belgeler

Evkaf-ı Hümâyun Mahkemesi 673 Numaralı Sicil, C. 100, sayfa 252, hüküm no: 195 (<http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=12113>) Erişim tarihi: 22.09.2022.

Evkaf-ı Hümâyun Mahkemesi 673 Numaralı Sicil, C. 100, sayfa: 82, hüküm no: 44 (<http://www.kadisicilleri.org/arascl/ayrmetin.php?idno=11962>) Erişim tarihi: 22.09.2022.

Sürelî Yayınlar

14 Ra 1328, Sabah Gazetesi, nr. 7367, s. 1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Âli Bey, *Günümüz Türkçesiyle Seyahat Jurnalı*, yay. Mefharet Kandemir, İstanbul 2019.

Arat, Hülya, *199 Numaralı (H. 1322 – 1324 / M. 1904 – 1906) Mahmûd Paşa Mahkemesi Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, dan. S. Erdem, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis 2018.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, “Osmanlı Maliyesinde Akçe Farkı Meselesi (1880-1916) Mâhiyetine, Yol Açtığı Sorunlara ve Bulunan Çözümlere Dair Bazı Tespitler”, *Vakanüvis–Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Eylül 2022): 602 – 626.

Demirkol, Kurtuluş, “Toplumsal Trajedi: Osmanlı İmparatorluğunda Tefecilik (1848 – 1864)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, Sayı: 1, Mart 2018, s. 625–648.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye’nin 1325 Senesi Muvazene-i Umûmiyye Kanunu ve Esbab-ı Mûcibe Layihası, İstanbul.

Eldem, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 1999.

Erbay, Fatma, *H. 1311 – 1314 (M. 1893 – 1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu*, dan. M. Başaran, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009.

Güran, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014.

Hasan Ferid, *Nukud ve İtibari Mâli*, İstanbul 1330, C. I.

İbnü’l Hakkı Lütfi, “Usul-i Meskûkât-ı Osmaniye”, *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimâiye Mecmuası*, İstanbul 1325, İkinci Sene, C. 1, numara: 15 -3, s. 351 – 370;

İbnü’l Hakkı Lütfi “Usul-i Meskûkât-ı Kadime”, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimâiye Mecmuası*, İstanbul 1326, İkinci Sene, C. 1, numara: 14 - 2, s. 178 - 221.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1. Devre, C. 7, 3. İctimâ Senesi, 107. İni’kad, 12 Mayıs 1327.

Mehmed Rıfat, Salih Zeki, *Nevsal-i Zirâat ve Ticaret*, İstanbul 1330.

Niyazi Asım, “Madeni Türk Parası”, *Borsa Rehberi*, yay. Aynizâde Hasan Tahsin, 1928, s. 380 – 411.

Öznel, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Kolay Para Kazanmanın Yolu: İhtikâr/Vurgunculuk”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Ağustos 2019, C. 5, Sayı 2, s. 360 – 374.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442 – 1930)*, C. 4.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.

Pınar, İlhan, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, İzmir 1996.

“Tevhid-i Meskûkât Hakkında Kanun-ı Muvakkat” *Düstur*, İkinci Tertip, İstanbul 1928, C. 8, s. 892 – 894.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul 2019.

Tuncer, Ali Coşkun, *The Black Swan of the Golden Periphery: The Ottoman Empire during the Classical Gold Standard Era*, CWPESH no. 13, March 2013, pp. 1 – 38.

Türkay, Esra, *Vakfiyelerine Göre Osmanlı Devleti’nin Son Asrında Eskişehir Vakıfları (1818 – 1920)*, dan. A. İ. Karataş, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

Yurdakul, İlhami, *Aziz Şehre Leziz Su, Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873 – 1933)*, İstanbul 2010.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

809

14 / 4

Summary

In this study, the reflections of agiotage issue in commercial, economic and social life are emphasized. The agiotage emerged as a result of the exchange of different coins with each other or the calculation of the same coin at different market values. Between 1880 and 1916, the issue of agiotage turned into an important problem in the Ottoman economy. In many regions, the mecdiye and lira began to be circulated at different values than those determined by the state and individuals and institutions began to determine market value as they wished. The issue of agiotage having emerged with the exchange of liras and mecdiyes in circulation at different values turned into a major source of problem and a huge wave of speculation covered the market. This wave was combined with the shortage of coins in the market and groups who wanted to benefit from the agiotage such as sarrafs, brokers, treaters, traders abused this situation. Negative reflections of these problems were observed in commercial and financial life. Because of the fact that the traders changed the market values while purchasing farmers' goods, agricultural production was threatened, the farmers had to sell their crop below the actual value, the employees' wages were reduced implicitly by the employers, conflicts arose between foreign-owned companies and the state, coin movements arose between the regions having used different market values and as a result trade was interrupted and most importantly all these events led to the unrest of the society. In short, while many people benefited from the agiotage the society suffered great losses. The value of the gold lira fluctuated between 100 kuruş and 178 kuruş, the value of mecdiye between 19 kuruş and 33 kuruş. According to ZiyaPaşa, the minister of finance at that time, 88 different market values emerged for lira and mecdiye in Ottoman lands. The measures taken did not always yield results and the complaints from both society and traders continued. No significant progress could be made until The Law of Tevhid-i Meskûkât (Unification of Currencies) was adopted in 1916. With this law, circulation of coins at different market values was prohibited and the abuses of those who wanted to earn income from the agiotage tried to be prevented.

